

Віра Просалова,

кандидат філологічних наук,

доцент Донецького національного університету

ІНТА В ТВОРЧОМУ ЖИТТІ ДМИТРА ПАЛАМАРЧУКА

Стаття присвячена в'язничному періоду творчості українського поета та перекладача Дмитра Паламарчука, якому після арешту довелося видобувати вугілля в далекій Комі АРСР (1948-1954). Вірші поета запам'ятовували в'язні та усно поширювали. Деякі з них стали піснями. У табірний період, заохочений Василем Мисиком, він захопився перекладацькою діяльністю. Після звільнення видав поетичну збірку віршів і перекладів «Подзвіння», що підтвердила появу майстра художнього слова.

Ключові слова: сонет, переклад, в'язнична лірика.

Творчість засланих на Соловки, Колиму, замучених у таборах письменників – унікальне і, звичайно, мало вивчене явище. Жертвами репресій стали першорядні митці: Микола Куліш, Микола Зеров, Григорій Косинка, Микола та Марко Вороний та інші. Не багатьом із репресованих вдалося витримати тортури, щоб не зізнатися у не скоєних злочинах. Проте й зізнання не рятували.

В умовах ізоляції і фізичного знищення творчість була потребою душі, бо, як писав Олекса Влизько, “власна земля – холодна й німа, бо власна земля – як завжди – тюрма” (“Балада про остаточне короткозоре Ельдорадо”). Всупереч знелюдненню, запущеній на всі оберти репресивній машині – народжувалися художні твори, які запам'ятовувалися в'язнями, усно поширювалися і зрідка потрапляли на волю. Народжена в умовах суворого режиму табірна поезія лише чудом

уціліла. Цей різновид творчості емігрантів характерний тільки для східної діаспори, що існувала в інших, ніж західна, умовах.

Збірка “Подзвіння” (1995) познайомила читачів з доробком уже зрілого поета і перекладача Д. Паламарчука, якому після відбуття терміну примусових робіт пощастило вийти на волю і видати майже через півстоліття свою першу збірку віршів. Поет входив чи, точніше, міг би ввійти в літературу у передвоєнні роки, міг би йти в ногу зі своїм поколінням: Миколою Бажаном, Андрієм Малишком, Леонідом Первомайським, міг би, але йому судилася інша доля – доля в’язня сталінських таборів.

Спершу – зловісне: син “петлюрівця”, “ворога народу”, згодом – полон. І це на самому початку війни, коли перебування в оточенні розцінювалося як зрада. Д. Паламарчукові довелося зазнати і румунської сигуранци, і гестапівської катівні, і щоденної невільницької праці у суворій, непривітній Інті. Тут, у далекій Комі АРСР, він видобував вугілля, пізнавав “ази” шахтарської праці. Безкінечним здавалося змагання з породою, пекельними умовами життя і душевною негодою. З болю, мук народжувалися вірші – про арештантське буття, танталові страждання, незнищенність людського духу, що живиться соками учорашнього, передчуттям завтрашнього – всупереч бедламу сьогоднішнього.

Зображена поетом наруга над людиною, жахні сцени табірних буднів, коли виснажені голодом і каторжною працею в’язні падали прямо на шпали, не поступаються перед картинами пекла. Земне пекло, що стало страшною реальністю ХХ століття, інше, ніж, скажімо, у Данте, бо тут здійснюється покарання не за злочини, гріхи, а за чесність, безкомпромісність, людську гідність. Не скарги, не нарікання (хоч вони і були б закономірними) домінують у ліриці поета-в’язня, а любов як життєдайна сила, як основа всього суцього, як джерело життєвої стійкості й снаги. “Мій краю рідний!// Не з ганеби – // Мене з вигнання стрінеш ти,

// Я десять літ іду до тебе // Крізь каземати і дроти”, – з бодем писав з “того світу” Д. Паламарчук, не кленучи долю лиху. Він, як і Василь Стус, благословляв послану йому “дорогу долі, дорогу болю”.

Стоїчно іти на Голгофу допомагав Дмитрові Паламарчуку Тарас Шевченко. Слова із вступу до поеми “Неофіти” (“І слово розумом святим // І оживи, і просвіти!”), що були і заклинанням, і молитвою, не раз рятували, приносячи полегкість. До Тараса Шевченка в нього особливе ставлення: він народився рівно через 100 років після свого духовного наставника, всі перипетії своєї долі зв’язав з його життєвим подвигом. “Його в тридцять з чимось заарештували і мене в тому ж віці; він все-таки повернувся на Батьківщину – і я повернувся..,” – зізнавався Дмитро Паламарчук у своїх спостереженнях. Епіграфи, ремінісценції з Шевченковими творами, якими рясніють його вірші, – це щось значно глибше, ніж просто цитування, це той дух, що живив його творчість.

Можна згадати ще одну подібність – усне побутування творів, суголосних настроям пригноблених, катованих, упосліджених. Інтинським зекам, наприклад, імпонував сонет Дмитра Паламарчука “Стояки”, ніби спеціально призначений для “вираження невинуватих, добре зважених на терезах розуму почуттів”[1, 46]. Зовсім непоетичні шахтарські враження викристалізувалися у ньому в старовинну канонічну форму, з її регламентованістю і строгістю. Синтезом гнітючих підземних видінь виявилось глибоке узагальнення, від якого табірному начальству стало б моторошно:

Страшним видінням ставши ув очах,
Не стояки вп’ялися і не в стелю,
А ми, в глухій знімівши підземеллю,
Тримаємо Росію на плечах.

Під цим “ми” малися на увазі, мабуть, в’язні-однодумці. Замок сонета (його заключні рядки) сприймалися ув’язненими як сатисфакція, хоч би

часткова, за змарновані в неволі літа, принизливе становище “ворога народу”, робочої худоби, що мала право лише норму давати.

Філігранно виточений “Сонет полярної ночі”, написаний тут же в Інті, знайшов у строкатому арештантському середовищі ще більше прихильників. Музику до нього написав такий же в’язень – Олександр Ординець з Харкова, що у таборі керував художньою самодіяльністю. І завдяки їхній співпраці народилася пісня – задушевна, щемка. Терпкий біль розлуки і незнищенна сила синівської любові досягали у ній такої психологічної експресії, що “в снігах росте Батієва гора, у тундрі зводиться Савур-могила”, яка здавна для українців була символом волі і незалежності рідного краю. Зійти на Савур-могілу, щоб поглянути на всю Україну, мріяли герої народних дум. Ліричному героєві Д. Паламарчука вдається відчувати, побачити її в тундрі, крізь снігову заметіль, бо, силоміць відірваний від неї, він не втратив духовного зв’язку з землею батьків. Як і Василь Стус, він завжди і скрізь відчував незриму “постать утраченої Батьківщини – і в плані особистісному утраченої, і в плані національному” [5, 366]. Втрати на національному терені йому видавалися особливо болючими.

Як не намагались покарати, ізолювати, зрештою, ув’язнити поета, все виявлялося марним. Його вірші йшли поміж люди, вбираючись у плоть, вселяючи у душу віру, надію у воскресіння: “Воспрянеш ти, мій краю рідний, // Дніпровських круч гранітом мідним // Зведешся з попелу руїн // В красі і силі над землею”. Ці оптимістичні рядки з “Осії. Глава XIV” виникли під безпосереднім впливом однойменного “подражання” Тараса Шевченка. Шевченкове пророцтво, що слово нове врятує “люд окрадений”, набирає в осмисленні Дмитра Паламарчука чіткіших обрисів. Діалектика почуттів у віршах, відстань між написанням яких більше ста років, зумовлена і конкретно-історичними, і індивідуально-авторськими чинниками: від зневіри, відчаю у Т. Шевченка – до іскри надії; від віри у Д.Паламарчука – до праведного гніву “за Кодню, Крути, за Полтаву, за

твій тисячолітній плач” і ще більшої віри в те, що за все воздасться. Блискучий початок вірша (“Ні, не загинеш ти безслідно // В німім безславії своїм”) потребує відповідного фіналу, що мав би стати контрапунктом усієї його творчості інтинського періоду і якого, як відчував сам автор, ще не було. Вимогливе, а то й прискіпливо-самокритичне ставлення до своїх творів перешкоджало йому “видавати на-гора” породу, змушувало пересівати кожне слово. Його інтинські поезії – не лише “свідки мук”. Народжені з болю особистого і національного, вони вирвалися, нарешті, з ув’язнення, щоб засвідчити незнищенність людського духу, висоту помислів митця, глибину його почувань, красу його натхненного слова.

Збірка “Подзвіння” композиційно цільна: її полярними полюсами звучать голоси із потойбічного і посеїбічного світів, замкненого, ізольованого – і зовні вільного, незагратованого, але неоднозначного і складного. Проміжний за місцем розташування цикл – “Відголос” – включає переклади й переспіви, “хрещеним батьком” яких був, звичайно, Григорій Кочур. Це він, поет і перекладач, щирий і незрадливий друг, заохочував в’язня-початківця до нелегкої перекладацької справи, учив і “чужою радістю радіти”, і “страждати долями чужими”. Тоді Дмитро Хомович уже переконався в тому, що твір “може народитися кілька разів – спершу в оригіналі, як першотвір, потім у літературі вже іншомовній, точніше в кількох літературах”. Треба тільки дати йому це друге чи третє життя, знайшовши саме ті слова, якими досягається адекватне звучання твору іншою мовою. Спочатку ожила “Поразка Сеннахеріба” Джорджа Байрона, потім поволі – сонети Вільяма Шекспіра, працювати над якими перекладач почав ще в Інті, а закінчив уже в Україні.

Писати не дозволялось, це тільки збільшувало вигадану провину перед Батьківщиною, про публікацію навіть мріяти не доводилося. Притягальна сила творення полягала у потребі чинити опір, можливості “побути вільним, як у сні”, зазнати спокуси творчих мук і тієї знади, яку

дарує тільки вдало знайдене одне-єдине слово чи образ. Поезія, переклади ставали формою існування внутрішньо незалежної, нескореної душі.

Діапазон перекладацької діяльності Дмитра Паламарчука широкий: з англійської він дав ще одне життя творам Вільяма Шекспіра, Джорджа Байрона, Герберта Уелса, з французької – Гюстава Флобера, Оноре де Бальзака, Шарля Бодлера, з італійської – Франческо Петрарки, Джакомо Леопарді, а ще, крім того, численні переклади з німецької і польської, чеської і словацької, російської і білоруської мов. Його перекладацький доробок – то солідний перелік імен, творів світової літератури, відзначений у 1990 році премією імені Максима Рильського за кращий художній переклад.

Завершальний цикл збірки “Подзвіння” – “Голос із цього світу”, що об’єднує написані на волі у різний час вірші. У “посейбічних” поезіях раніше затамовані емоції болю, гніву, протесту, нав’язні спогадами про колючий дріт, табірні будні, гори трупів, вирвалися з глибин душі, розтворюючи давні незагойні рани. “Яка епоха, – отакі й пісні”, – скаже на своє виправдання поет, хоч виправдовуватися він не мав у чім. Навіть те, що здавалося не з його вини похованим, йому вдалося зберегти: маємо на увазі, зокрема, рядки з недрукованої довоєнної поеми Володимира Сосюри, яку він тримав у пам’яті, і всю оту закулісну вовтузню навколо “смачного літфондівського пирога” відтворював без жодної шпаргалки.

Динаміка суспільно-політичних процесів у країні владно підхопила поета. Почалося з перебудови, того вертепу, який викликав ейфорію, тих прожектів, що призводили до непередбачуваних наслідків:

А ми вірили, йшли в покорі,

Як ідуть на різницю воли,

Ми вірили тим, которі

Самі не знали, куди вели, –

писав поет у 1989 році, відбиваючи наростаюче невдоволення партапаратом, що ще намагався реабілітувати себе. Справа, звичайно,

невдячна вишукувати у віршах відлуння тих чи інших подій, процесів, та мова зараз не про це, а про відчуття поетом пульсу доби, його уміння налаштувати Музу на сучасний лад – не підробитися під нього, хизуючись новенькими брязкальцями-слівцями, а встановити діагноз хворого суспільства, поетично “переплавити” неоднозначність сьогодення.

Головний нерв поезії із “цього світу” – духовні борсання народу у виборі шляху, у вирі щоденності. Настав час нових розпізнавань, осмислення пострадянської дійсності, яку поет сприймав у контексті історії. “Вже Переяслав був, Батурин, Крути, // А нині, маєш, “Новоросія” і Крим, // О хижі зранені імперські спрути..,” – не стримується він, підкреслюючи незмінність проімперських сил, виявляючи граничну чіткість оцінок, ненав’язливу афористичність. Тяжіючи до прозорості висловлювань, поет, однак, не часто дозволяв собі подібну оголеність емоцій, тільки тоді, коли обставини вимагали негайного реагування, втручання.

Реалії сьогоднішнього дня Дмитро Паламарчук схоплював точно, одним-двома штрихами відтворював його разючі контрасти і негаразди. Хвилюючий образ жебрачки набув у однойменній поезії глибоко трагедійного звучання: “Це образ України – символ твій!”. Масштабність бачення подій, їх особистісне сприйняття, емоційно-експресивний характер осмислення вирізняли його лірику, що, попри всі відгомони пережитого автором, жила у пізнанням суцього.

Поетичне слово Дмитра Паламарчука у кращих своїх проявах максимально виразне, виважене, традиційне за формою, сповнене внутрішнього вогню і довірливості до читача, іноді приправлене гіркою іронією, а то й саркастичною насмішкою. Зрештою, чи міг він, пройшовши нелегкі життєві “університети”, лишатись байдужим до суєсловів, пристосуванців, хапуг, що маніпулювали найдорожчим. Мімікрія тих, котрі “ладні на розп’яття за Україну, а вчора ще кричали: “Розіпни!”, знаходить у його поезіях неприхований осуд.

Публіцистичність і декларативність цих творів, породжених драматичним перебігом подій, труднощами утвердження української державності, очевидна, проте не менш очевидним є і інше: саме завдяки цим якостям зігріті авторським чуттям вірші нерідко знаходять найкоротший шлях до читацького загалу, бо “непохибно в нас цінують вірші не партжурі, не сноби, а народ”.

Поезія Дмитра Паламарчука, за його ж власним визнанням, “негучна”, позбавлена барабанного пафосу і натужного брязкоту слів, зосереджена і зірка, просвітлено-чиста і ясна. Поет відчував більше, ніж говорив, в глибині його душі спалахували і нуртували емоції найвищої напруги, а на поверхні відчувалася їх погамованість, впорядкованість, що не відгонила заданістю чи запрограмованістю. Сумлінність, з якою Дмитро Паламарчук звик ставитися до будь-якої роботи – фізичної чи розумової, схильність до предметного втілення думок, селянська розважливність і скромність не давали йому збитися на котурни самозвеличення. Поет не намагався скористатися ореолом страдника, в’язня сталінських таборів, ставлячи перед собою високі вимоги, що змушували його відсівати труху і половиу, ще раз зважувати написане.

Дмитра Паламарчука можна зарахувати до дисидентів, тих, хто підносив право на власну думку, людську гідність, що “в нашому українському випадку ідентичне з обороною національної гідності” [4, 441]. Це чесний і послідовний поет, який, як і Василь Стус, Іван Світличний, Ігор Калинець, гордо йшов нелегким шляхом внутрішньо вільної людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никанорова О. Сонети Дмитра Павличка // Поезії одвічна висота: Літ.-крит. статті. – К., 1986. – С.44-75.
2. Паламарчук Д. Подзвіння. – К.: Український письменник, 1995.
3. Стус В. Дорога болю. – К.: Рад. письменник, 1990.

4. Черненко О. Нове духовне світовідчуження в поезіях українських дисидентів // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К.: Рось, 1994. – С.440-450.
5. Шевельов Ю. Трунок і трутизна: Про “Палімпсести” Василя Стуса // Там само. – С.366-395.